

Odpovědnost za vesmír? [1991]

[ad: Pierre Teilhard de Chardin: *Vesmír a lidstvo*, Praha 1990]

Po více než čtyřech desítkách let vyšla u nás konečně největší práce francouzského jezuita, kterého postihl zákaz publikování jiných než odborných prací geologických a paleontologických, takže jiné jeho práce byly v naprosté většině případů známy jen nejužšímu kruhu jeho přátel v opisech. Teprve po Teilhardově smrti v roce 1955 mohly jeho texty začít vycházet v souborném vydání, jež bylo zahájeno právě knihou *Le phénomène humain* (tedy Člověk nebo lidstvo jako jev, chceme-li překládat co nejvěrněji). Teilhardovo myšlení není u nás zcela neznámo, neboť už v roce 1967 vyšel česky jeho menší spis *Místo člověka v přírodě* (*Le group zoologique humain*, tedy *Lidská zoologická skupina*) a o tři roky později menší sborník jeho kratších textů *Chuť žít*, nazvaný tak podle jednoho z nich. V šedesátých letech vzbudilo Teilhardovo myšlení značnou pozornost a bylo předmětem mnoha diskusí. Dnes je dokonce i ve Francii spíše pozapomenuto, ovšem neprávem. U nás však k nezbytným diskusím nedošlo jednak proto, že došlo k soustředění zájmu na problémy pražského jara a potom jeho brutální likvidace, jednak proto, že žádné skutečné diskuse nebyly po dvě desetiletí možné. Ani dnes není politická a kulturní situace vážným rozhovorům o významu Teilhardových koncepcí nijak příznivá (ostatně podobně jako v jiných případech, kdy zájem není probouzen tlakem zahraničních módních vln).

Hlavní Teilhardovou myšlenkou je celek a celkovost. Jde o myslitele, který se chce neustále vztahovat k celku a hledat pravé místo všeho pro člověka a lidstvo rozhodujícího v celkovém rámci, tedy v rámci světa, univerza. Teilhard je proto myslitel kosmicky orientovaný; nechce nic vysvětlovat nahodilostmi, ale hledá celkový řád, ba plán a místo, jaké v tom řádu a plánu má všechno to, co je i lidsky důležité. Vyjadřuje se velmi často vědeckými (přesně: zpředměťujícími) termíny, které jsou v rozporu s jeho úmysly, ale dělá to nejspíš záměrně, aby právě onu rozpornost ukázal a podtrhl. Tak může tematizovat problémy, které všeobecně nejsou chápány jako „časové“ a „aktuální“ (zejména po válce bylo francouzské myšlení ve znamení existencialismu odvráceno od problémů přírody a platí to už pro filosofii existence předválečného údobí), a na druhé straně vědecky běžnými termíny a na pozadí vědeckého konsenzu exponovat otázky, které vědcům spíše unikají anebo jsou jimi klasifikovány jako vědecky nelegitimní. A tak Teilhard de Chardin upozorňuje na místo života a živých bytostí v entropickém vesmíru jakožto privilegovaného vyhnání některých základních kvalit hmoty do extrému; mluví o „zákonu“ komplexity/vědomí, podle něhož hmota manifestuje svou tendenci se pořádat do uskupení stále komplexnějších a stále víc směřujících k ustavení vědomí (takže nejde jen o vnějškově strukturovanou agregaci, ale zároveň i interiorizaci); ukazuje, jak cerebralizace připravuje revoluci ve sféře vědomí, totiž reflexi (reflektující se vědomí); a hovoří o vitálním (vlastně protientropickém) tlaku, který v biologické evoluci postavil člověka na špičku vývoje, aby další směr svěřil jeho uvědomělé odpovědnosti. Postaven do čela nyní už nikoliv jen biologického, ale myšlenkového a duchovního postupu „kupředu a výš“, člověk nesmí (nebo by alespoň neměl) selhat, nesmí ztratit kuráž a chuť jít dál a výš i za nových okolností.

V tomto pojetí se člověku opět dostává legitimního, a dokonce mimořádně významného místa ve vesmíru. Teilhard odmítá nejen názor (Jeansův), že život je jen nahodilá plíseň na povrchu jednoho vesmírného zrnka písku, ale také mnohem starší názor (jansenisty

a protijezuitského polemika Pascala), že člověk má velmi nejisté místo někde mezi nekonečnem malého a nekonečnem obrovského (takže mu nezbývá, než se spolehnout na Boha). Poukazuje na třetí nekonečno, na které Pascal nemyslí, totiž nekonečno centrokomplikovaného, k němuž směřuje vývojová dynamika. Smysl veškerenstva tu je v sázce: člověk nemůže zachránit nic pro sebe, pokud nebude zachráněno vše. Nejde jen o prodloužení dosavadního stavu nebo o uskutečnění ideálních koncepcí a přání, ale o úplnou mobilizaci celé lidské osobnosti, celého lidstva, o maximální soustředění a uchování všeho nejpodstatnějšího a nejméně sdělitelného (podstatné, esenciální tedy nespadá v jedno s obecným, společenským!) jakýmsi novým „velkým sjednocením“. A posléze tu je Teilhardův postulát snad utopický: to vše je zapotřebí uchovat navždy v tom smyslu, že vyvinuté lidstvo vyloučí nebezpečí opětného rozpadu této (na lásce, na „amorizaci“ založené) jednoty nějakým návratem zpátky, tedy tím, že ustaví a zajistí (přesněji spoluustaví) ireverzibilitu, nevratnost této výsledné vývojové fáze. Veškerý vývoj vesmíru konverguje k tomuto cíli, směrem k bodu Omega; toho cíle nelze dosáhnout bez člověka, ale nemůže se to zdařit ani samotnému člověku odkázanému na sebe; jde o poslání (tj. povolání a poslanost) člověka a lidstva, o poslání, v němž na sebe bere a dovršuje odpovědnost za veškerenstvo, za celý vesmír.

Vzhledem k tehdejší myšlenkové atmosféře bylo myšlení Pierra Teilharda de Chardin v jistém povrchnějším smyslu nečasové již v době svého vzniku a formování, ale snad ještě víc v době, kdy bylo postupně vydáváno na tucet svazků jeho sebraných prací. Snad již původně bylo, ale zejména po zveřejnění se opravdu stalo mohutnou reakcí a protestem proti poválečné depresi a kocovině (původně ovšem proti depresi a kocovině po první světové válce) a vzbudilo pozornost spíš nádechem senzačnosti okolnosti, než aby se stalo inspirací k revizi tzv. moderních názorů. Dnes je toto myšlení, jak se zdá, ještě nečasovější, protože brilance Teilhardových formulací nenachází u postmoderních myslitelů prakticky žádnou rezonanci. Jestliže dnes mohla konečně vyjít jeho hlavní kniha v českém překladu, který byl připraven k vydání již před dvaceti lety, mohlo (a mělo) by se to stát v našich podmínkách podnětem k úvahám a diskusi o povaze a funkci filosofie vůbec. Nepochybuji o tom, že po jisté době útlumu se křivka zájmu o Teilhardovo myšlení i na Západě zase zvedne (jak tomu bylo v případě řady jiných vynikajících myslitelů našeho století). Máme nyní příležitost se na toto oživení řádně připravit a eventuálně jej dokonce stimulovat.